

About Marx and Marxism according to Karl Popper

Assoc. Prof. Kamen Lozev, PhD, SWU "Neofit Rilski", kamenlozev@abv.bg

Abstract: The paper is focused mainly on the key criticism of Sir Karl Popper leveled against Marxism, that is its historicist nature. According to Popper Marx's attempt to transform socialism from utopia to science led to the formation of a deterministic view of history as governed by inexorable laws on the basis of which the future can be predicted. The paper offers a brief survey of Popper's critical arguments against Marx developed in the second volume of his *Open Society and Its Enemies*.

Keywords: Marx, Popper, Marxism, determinism, historicism

Той отваря очите ни и изостря
зрението ни в много отношения.

Карл Попър (Попър 1995: 92)

Колкото по-крайни и полярни стават оценките за Маркс и марксизма с времето, толкова по-популярни стават и Маркс, и марксизмът във времето. Противоречивостта винаги привлича. Когато общественото мнение е раздвоено, имаме сигурна гаранция за наличието на остър интерес към предмета на противоположните оценки. В исторически план именно това се е случило с темата за Маркс и марксизма. И все още се случва...

Дали ще е вечна тази противоречивост и полярност на оценките? За обозримото бъдеще отговорът ми е положителен. И причината за това е проста: от една страна, Маркс и Марксовите учения отдавна са напуснали конкретно-историческата орбита, която ги е породила, и вече битуват в символните пространства на извечната борба за справедливост и равенство, за преодоляване на изкуствено наложените (разбирай: определени от социални предпоставки) различия между хората. От друга страна, тенденциите в съвременния свят очевидно са тенденции на разширяване, задълбочаване и все по-трудно преодоляване на пропастите между хората – както като индивиди, граждани на отделни държави, така и като групи държави, установени на различни континенти. Докато тази ситуация се запазва и дори усилва, Маркс и марксизмът ще се възприемат и преценяват повече емоционално, отколкото рационално, а това

несъмнено отлага към неясното бъдеще момента на консенсус или приемливо еднозначни оценки за тях.

*

Със сигурност един от ключовете към тайната на изключителното му въздействие е неподражаемият начин на изразяване и стил на писане. Дългата журналистическа практика и многобройните статии за различни издания развиват до краен предел талантите на Маркс като писател и трибун. Дори да се абстрахираме от конкретното им съдържание и мисловна наситеност, творбите на Маркс ще останат като паметник на една раздвижвана от собствените си противоречия епоха, блестящо описана в творбите на Балзак и Юго, Дикенс, Драйзер и Толстой. Имаме достатъчно основания според мен да причислим и огнените произведения на Маркс към важните свидетелства на всичко случило се в размирния Деветнадесети век.

Наистина Маркс настоява за обективност, научност и безпристрастност, но езикът, на който говори, е последният аргумент в това отношение. Публицистичната му проза почти винаги се родее с художествената. Да послушаме например някои от Марксовите сравнения и метафори: освен *опиум за народа*, религията е и *въздишка* на потиснатата твар, *илюзорно слънце* за изгубилия себе си човек, *сърце* в един безсърдечен свят. *Манифестът* и *Капиталът* са изпълнени с изключително въздействащи метафори - капиталът е мъртъв труд, който *като вампир* оживява само когато *смуче* жив труд; *буржоазната душа* жадува пари, *както еленът жадува прясна вода*; един *призрак броди из Европа* – призракът на комунизма; в борбата пролетарият не може нищо да изгуби освен *веригите си*, капитализмът създава своя *гробокопач*; революциите не се правят *със закони*, те са *локомотивите на историята*; *юмрукът* ще бъде последният аргумент на народа; *черупката* (на капиталистическите производствени отношения) се пръсва; бие *Дванадесетият час* – експроприаторите биват експроприирани и пр.

Подобни сравнения и метафори едва ли оставят читателя емоционално равнодушен. Маркс очевидно се стреми да въздейства не само рационално, чрез разумни аргументи, но и чрез стимулиране на въображението, чрез един образен език, чрез релефни сравнения, чрез категоричност, която не оставя място за съмнения и колебания.

Маркс непрестанно мисли с метафори; запазените от него писма го доказват. Много характерно е отношението му към *Капиталът*, който в писмо до приятел е

описан като „безспорно *най-страшният снаряд*, който някога е бил пуцан в главата на буржоата (вкл. и земевладелците).” (к.м. – К.Л.) (цит. в Нешев 1981: 324)

Да се изразяваш афористично и метафорично, несъмнено е ценно качество, което в редица случаи подпомага прецизирането на смисъла и точността в предаването на послания. В научните текстове обаче подобни средства трябва да се избягват, защото най-често водят до объркване и случаят с Маркс и Енгелс го доказва. Вероятно именно подвеждащо ясният и много въздействащ език е основанието на Ръсел да нарече Маркс *muddle-headed* (объркан) писател (Russell 1956: 230). Именно тази двусмисленост на езика във важни политически и програмни Марксови текстове е отчасти причината да се разгорят ожесточените спорове в германската и руската социалдемократия от края на деветнадесети век при тълкуването на наследството на Маркс. (Bernstein 1896)

*

Ако тези идеи се разпространят, ще дойде опустошение
като това на хуните и татарите.

Джон Ст. Мил (цит. в Ръсел 1995: 813)

Една от важните, централни и много влиятелни идеи на Маркс, заслужено критикувана от Карл Попър и редица други мислители, се отнася до защитата и оправдаването на насилието – най-вече в неговите разрушителни, революционни форми, които според Маркс са неизбежни, за да настъпят коренни обществени преобразувания. В историята, подсилва идеята Енгелс, нищо не става без насилие и неумолима безпощадност (вж. подр. Нешев 1981: 148).

В края на *Капиталът*, в глава Двадесет и четвърта, раздел „Генезис на промишления капиталист”, Маркс афористично отбелязва: „Насилието е акушерка на всяко старо общество, когато то е бременно с ново.” (Маркс 1979: 760) С други думи, предстоящите (за Маркс неизбежно настъпващи по силата на закономерна историческа необходимост) промени могат да оправдаят насилието в името на раждането на новото общество. Почти две десетилетия по-рано в статията „Победата на контрареволуцията във Виена” Маркс развива аналогична мисъл: „Има само едно средство да се съкратят, опростят и се концентрират кръвожадната агония на старото общество и кървавите родилни мъки на новото общество – само едно средство – революционния тероризъм.” (цит. в Нешев 1981:147)

Насилието под формата на революционен тероризъм Маркс оправдава с цел съкращаване на „кръвожадната агония на старото общество и кървавите родилни мъки на новото общество”. Тази на пръв поглед смислена постановка предизвиква най-

острата критика от страна на Попър, разгърната във втория том на труда му „Отвореното общество и неговите врагове”, 1995.

*

Марксизмът е чист историцизъм.

Карл Попър (Попър 1995: 94)

В своя критически преглед на Маркс Попър се съсредоточава върху няколко тези. Първата, и може би най-важната, се отнася до онова, което дава увереност на Маркс, че идва точно онова бъдеще, което предвижда и описва? Маркс несъмнено живее във времена на социални земетресения и затова непрестанно привижда революции, целящи да установят дълбоки обществени преобразувания. Ако в края на живота му обаче, го бяха попитали дали е преживял революция в смисъла на диалектико-материалистическото му схващане за историята, отрицателният отговор едва ли би дошъл след колебания. Маркс според мен също би отхвърлил и „революцията” през октомври 1917-та година в Русия като *социалистическа* по характер, защото тя е далеч от представите му за революция, дошла в резултат на „пръсването на черупката”, т.е. на изчерпването на възможностите на капиталистическите производствени отношения да стимулират развитието на производителните сили. Самият Ленин няма илюзии относно развитостта на капитализма в Русия и нивото на производителните сили през 1917-та година.

Откъде обаче Маркс и Енгелс черпят увереност за предстоящата социалистическа революция? Кои са основанията да заявяват, че тя е *неизбежна* и че много скоро ще се осъществи? В своята реч на гроба на Маркс Енгелс твърди, че капитализмът вече е надраснал себе си и затова ще слезе от историческата сцена. Ето пълният вариант на тази важна мисъл: „Маркс откри и закона, по който е създаден сегашният обществен строй с неговото голямо класово деление – на капиталисти и наемни работници, закона, по който това общество се е организирано и е растяло и сега вече е надраснало самото себе си, закон, по силата на който то в края на краищата ще загине като всички предишни фази на обществото.” (Нешев 1981: 317)

Думите на Енгелс недвусмислено отговарят на поставения въпрос: Маркс е открил *закона*, върху който основава своето предвиждане за съдбата на капитализма. С други думи, обществото се развива по силата на закон, този закон е открит от Маркс и благодарение на този закон ние сме в състояние да предвидим как ще изглежда бъдещето. При такава постановка увереността на Маркс и Енгелс е напълно разбираема. В запазените *Черновки* за надгробната реч Енгелс набляга: „Чарлс Дарвин

откри закона за развитието на органичния свят на нашата планета. Маркс откри основния закон, който определя движението и развитието на човешката история – закон толкова прост и очевиден, че е почти достатъчно да бъде формулиран, за да бъде сигурно признаването му.” (Нешев 1981: 314-15)

Именно тази доктрина за „закономерното”, т.е. *съгласно закон и затова неизбежно и неотклонно*, развитие на обществото дава основание на Попър да нарече Маркс „чист историцист”. В първия том на *Отвореното общество* Попър характеризира историцизма като нагласа на мислене за обществото и обществените явления *като подчинени на закони* точно така, както са подчинени на закони явленията в природата. Историцистът твърди, че сме в състояние да опознаем тези закони и на тяхна основа да предвидим бъдещето точно както според Лаплас, ако в даден момент знаем всички изходни условия на всички частици в природата, ние сме в състояние да нарисуваме изчепателна картина на състоянието на положението на всичко в света за този момент. ----- Лапласовият детерминизъм е неотменна част от историцисткото мислене и Попър го открива в произведенията на Маркс. Именно този тип детерминизъм дава увереността да установим кога „старото общество” е „бременно с ново общество”, именно този тип детерминизъм в крайна сметка трябва да оправдае разгръщането и на „революционен терор” в името на „съкращаване родилните мъки” на новото общество.

Така въпросът за оправдаване на насилието, за разгръщане на революция с всички нейни разрушителни последици, се свежда най-вече до възможностите ни да *знаем*, да *предвиждаме* безпогрешно бъдещето. Но може ли която и да е наука да ни предостави такова знание? Възможно ли е да предвиждаме обществените събития с точност, която да оправдава насилствените ни действия за подпомагане на тяхното сбъждане? На тези въпроси Попър отговаря категорично отрицателно: Лапласовият детерминизъм изобщо няма място в науките за обществото. „Законите” и „закономерностите”, ако изобщо можем да говорим за такива в обществените явления, са коренно различни по характер от *природните* закони и закономерности. Най-общо казано, в обществото са налице тенденции, чиито резултати могат да настъпят с различна вероятност. Попър не отрича възможността да правим, най-вече *краткосрочни*, прогнози за развитието на отделни обществени сфери (Попър 2000: гл.4), но да споделяме Енгелсовата представа за открития от Маркс „основен закон, който определя движението и развитието на човешката история”, днес е недопустимо.

Невъзможно е бъдещето да се предсказва чрез формулирането на *железни, неумолими, непреодолими* (Маркс) исторически закони от рода на Марксовите.

*

Макар че главните му таланти са теоретични, той [Маркс] извършва огромна работа, за да изкове теоретичните оръжия на борбата за подобряване на съдбата на голямото мнозинство на хората.

Карл Попър (Попър 1995: 92)

Да се критикува Маркс абстрактно, без оглед на конкретните обстоятелства и особеностите на историческия момент, е неоправдано и затова Попър се чувства длъжен да обясни: „Маркс, разбира се, не може да бъде обвиняван за това..., защото най-добрите учени по негово време правят същото [предсказания].” (Попър 1995: 95) Детерминизмът е предразсъдък на Марксовия век, а „научните предсказания” са естествената и неизбежна последица от светоглед основан на детерминизма. Влиянието на Маркс обаче е толкова голямо, че и днес научността се свързва със способността да се формулират мащабни пророчества, които се сбъдват.

От гледна точка на изложената критика напълно оправдан изглежда изводът на Попър: „Маркс според мен е лъже-пророк. Той е пророк на историческите насоки на историята и неговите пророчества не се сбъдват.” (Попър 1995: 92) Съвременната поперанска „присъда” над Маркс е категорична. Един от издиганите аргументи против Марксовия профетизъм е следният: онова, което ще имаме като бъдещо общество, зависи от знанието, което ще имаме в бъдеще. Ние обаче очевидно не можем да знаем какво знание ще имаме в бъдеще, защото ако го знаехме, то щеше да е знание настоящо, а не бъдещо. Следователно по принцип е невъзможно да предвиждаме бъдещето, особено по-отдалеченото бъдеще.

Ако с този аргумент рухва главната опора на марксизма, т.е. вярата в откритите исторически закони, очевидно рухва и цялата амбициозна постройка на Марксовия исторически материализъм. Рухва главното настояване на марксизма за „научност”. Но защо Маркс и Енгелс толкова често настояват върху тази страна на учението си? Причините са поне две: едната е, че двамата се стремят да освободят „социализма от неговата сантиментална, моралистка и илюзорна основа. Социализмът трябва да се развие от своя утопичен стадий до етапа на наука.” (Попър 1995: 94) Известно е, че Енгелс написва специален труд в това отношение – „Развитието на социализма от утопия в наука”. Всъщност марксизмът израства от своеобразната „мисия” на Маркс и

Енгелс – да освободят, да очистят социализма от „човеколюбието“, от утопичните, ненаучни елементи в него. За „научността“ на марксизма обаче има и втора важна причина: тя се състои в стремежа на Маркс да *въоръжи* с „научна идеология“ революционния пролетариат, да вдъхне увереност и „научна обоснованост“ на борбите му за по-добър живот.

Попър подчертава несъмнения *хуманистичен патос* в творбите на Маркс. Мавъра посвещава целия си живот на борбата на пролетариите за освобождение от робските условия, в които тогавашното капиталистическо общество ги е поставило. Маркс е свидетел на сравнително ранния капитализъм, в който е налице безсрамна, жестока и неоправдана от човешка гледна точка експлоатация. Това до голяма степен е „дивият капитализъм“ от стадия на първоначалното натрупване на капитали. Попър нарича това общество *unrestrained capitalism* (необуздан, неограничаван капитализъм). На десетки страници в *Капиталът* и други творби Маркс безпощадно критикува този капитализъм. Именно него наблюдава и описва Маркс, именно в него липсва всяко трудово законодателство, а когато в Англия такова формално е прието през 1838 г., Маркс е свидетел на ужасните препятствия, издигани дълго след това срещу практическото му прилагане. Животът на работниците е пълен с нищета и нещастия, срещу които справедливо се надига огромно възмущение. Маркс му придава теоретичен израз, вярвайки, че го е основал на наука.

*

Политическата власт и нейният контрол е всичко –
не трябва да се позволява на икономическата власт
да вземе връх над политическата.

Карл Попър (Попър 1995: 138)

Критиките на Попър се разгръща и в други посоки, които само очертаваме. Много важно е например схващането на Маркс, и съответно настояването му, за невъзможността на капитализма да се реформира с мирни средства, т.е. в резултат на законодателни мерки. Тази идея, или по-скоро вяра, трябва да обоснове събарянето на капитализма единствено чрез революция. Сто тридесет и пет години след смъртта на Маркс обаче едва ли може смислено да се аргументира Марксовата теза за иманентната неспособност на капиталистическото общество мирно да се реформира и усъвършенства. Критиката на Попър в случая го отвежда към критика и на друга неправилна Марксозна постановка, имплицитно налагана в творбите му – а именно, че

политиката и политическата дейност са *просто надстройка* и за преустройството на обществото не могат да имат тежестта, която икономическите феномени имат.

В случая според Попър Маркс е обсебен от своя икономизъм точно колкото е обсебен и от идеята за революцията. И двете схващания конвергират в посока на начина да се стигне до дълбоки социални преобразования. Наистина ли обаче, за да преобразуваме обществото, непременно трябва да осъществим революция? (Представите на Маркс за нея са оформени най-вече от кървавите събития по време на Великата Френска революция.) Наистина ли тя е неизбежна? И вярно ли е, че единствено промените в икономическия живот водят до дълбоки промени в обществото?

Размислите по тези въпроси в „Отвореното общество и неговите врагове” карат Попър критично да анализира Марксовите схващания за ролята на държавата, обрисувана в „Манифеста” като „обществен комитет, който управлява общите дела на буржоазията”, както и Марксовото схващане за демокрацията, определяна като упражнявано от работника право да гласува за това кой буржоа да го управлява пред следващите четири години. С подобни схващания според Попър Маркс демонстрира пълното си пренебрежение към възможностите на демокрацията и намесата на държавата чрез законодателна инициатива в решаването на важни социални проблеми от рода например на условията на труд и живот на работниците, пенсионното им осигуряване, защитата при злополуки и пр.

На крайния революционизъм и икономизъм на Маркс Попър противопоставя своя реформизъм и идеята за *постепенно социално инженерство* (piece-meal social engineering). С много ясни примери от живота на северноевропейските държави в периода след Втората световна война Попър демонстрира колко дълбоки и мащабни промени могат да се осъществят с помощта на държавния икономически интервенционизъм, проведен в условията на демократично управление.

References:

- Davidov, N. (red.) 1981. Karl Marks, Fridrih Engels: Misli i aforizmi, S.: Partizdat.
Engels, F. 1977. Razvitiето na sotsializma ot utopiya v nauka, S.: Partizdat.
Lozev, K. 2000. Sotsialnata filosofiya na Karl Popar, S.: KALAS.
Marks, K. Kapitalat. Kritika na politicheskata ikonomiya, tom I, S.: Partizdat

Marks, K., Engels, Fr. 1974. Manifest na komunisticheskata partiya, S.: Partizdat

Popar, K. 1995. Otvorenoto obshtestvo i negovite vragove. Apogeyat na prorochestvoto, tom II, prev. K. Lozev, S.: Fondatsiya „Otvoreno obshtestvo – Sofiya” i „Zlatoroga”.

Popar, K. 2000. Nishtetata na istoritsizma, prev. K. Kozhuharov, S.: RivaRussell, B. 1956. *Why I Am Not a Communist*, New York: Simon and Schuster, 229 – 232.

Bernstein, E., 1896. Review of Mr. Russell’s Book *German Social Democracy*, in Gallina, P. 1985. Bertrand Russell, Karl Marx, and *German Social Democracy* revisited (Appendix), *Russell*, winter 1984-85, 303 – 311.